

УДК 372.461:376.1

О.П. Чорна

РОБОТА НАД СИНТАКСИЧНИМИ КОНСТРУКЦІЯМИ З ПЕРШОКЛАСНИКАМИ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

У статті проаналізовано особливості формування синтаксичних структур в учнів 1-х класів із загальним недорозвитком мовлення III рівня на логопедичних заняттях у загальноосвітній школі.

Ключові слова: синтаксичні конструкції, загальний недорозвиток мовлення, порушення розуміння.

В статье проанализированы особенности формирования синтаксических структур у учащихся 1-х классов с общим недоразвитием речи III уровня на логопедических занятиях в общеобразовательной школе.

Ключевые слова: синтаксические конструкции, общее недоразвитие речи, нарушение понимания.

Важливим завданням сучасної корекційної педагогіки є удосконалення логопедичної роботи, спрямованої на ефективне формування мовленнєвих умінь в учнів із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ), зокрема умінь будувати синтаксичні конструкції у мовленнєвій діяльності (Р.І. Лалаєва, Р.Є. Левіна, Є.Ф. Соботович, Л.Ф. Спірова, Л.І. Трофименко, Г.В. Чіркiна, А.В. Ястребова ін.).

Науково-практичні дослідження даної проблеми висвітлюється у галузі педагогіки, лінгвістики, психології, психолінгвістики, логопедії, особливістю яких є підхід до мови як до складної системи, які служать цілям комунікації (Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, В.П. Глухов, О.М. Леонтьєв, О.Р. Лурія, О.М. Шахнарович, ін.).

Сучасний український лінгвіст Н. Д. Бабич визначає мову як єдину цілісну складну знакову систему (фонеми, морфеми, слова, словосполучення, речення), яка служить не лише засобом комунікації, обміну думками, закріплення думок, а й засобом їх формування – адже мислення здійснюється на мовній основі, а мова (нормативна) завжди осмислена .

У логопедичних дослідженнях описані методи та прийоми діагностики недоліків граматичної будови мови, роботи з подолання

різних порушень синтаксичних конструкцій та накопичений достатній досвід формування комунікативної діяльності дітей із ЗНМ (О.Є. Грибова, Н.С. Жукова, Р.Є. Левіна, Л.Ф. Спірова, Л. І. Трофименко, Т.Б. Філічова, Г.В. Чіркїна, А.В. Ястребова ін.). При традиційному підході використання прийомів та методів формування і розвитку синтаксичних конструкцій у дітей шкільного віку із ЗНМ III рівня неповною мірою враховують взаємозв'язок мовної та мовленнєвої діяльності, рівень сформованості мовленнєвих механізмів, без яких неможливе повноцінне засвоєння синтаксичних конструкцій [1].

Різноманітні вправи над реченнями входять складовою частиною до системи знань із розвитку зв'язного мовлення школярів. До вправ з реченнями належить і синтаксичний розбір, який у початкових класах буває неповним, частковим, відповідно до тих знань з синтаксису, які учні засвоюють на різних етапах навчання.

Синтаксичний розбір - це "виділення речення з тексту, визначення типів речень, членів речень (підмета, присудка, другорядних членів) та зв'язку між ними за допомогою питань" [5, с. 210].

Синтаксичний розбір проводиться у всіх початкових класах. Ще в добукарний період учні 1 класу навчаються практично виділяти речення, визначати кількість слів у ньому. Пізніше записують речення на письмі, навчаються писати речення з великої букви, а в кінці речення ставити крапку та визначати на письмі кількість речень. Визначають, про кого чи про що йдеться у реченні, що саме говориться про когось чи про щось.

"Уміння встановлювати зв'язки між членами речення в кінцевому результаті має привести до усвідомлення і розрізнення словосполучення і граматичної основи речення, до оволодіння нормами сполучуваності слів української мови, а отже, й до досягнення високого рівня культури усного й писемного мовлення" [2, с. 131].

Логопедична практика в умовах постійного розвитку педагогічної науки відчуває гостру необхідність у визначенні надійних діагностичних показників, які сприяють становленню мовленнєвої діяльності учнів початкових класів із ЗНМ III рівня (за класифікацією Р.Є. Левіної), діагностуванні умінь правильно будувати та граматично оформлювати висловлювання в процесі мовленнєвої діяльності. З точки зору діагностики та організації корекційної роботи в загальноосвітній школі, вік 6 - 7 років є найбільш значущим, оскільки він співпадає з початком шкільного навчання. Адже після відвідування дитячого садка деякі діти з мовленнєвими розладами, а саме діти із ЗНМ III рівня, продовжують навчання у загальноосвітніх школах. Ці учні із загальним недорозвитком мовлення потребують проведення ефективною корекції недостатності синтаксичних конструкцій у мовленнєвій діяльності, оскільки така логопедична робота дозволяє

попередити шкільну неуспішність, тому що діти з ЗНМ III рівня, вступаючи до загальноосвітніх шкіл, становлять основний контингент невстигаючих учнів (передусім з предметів мовного циклу).

Таким чином, однією із педагогічних проблем, яка постає перед молодшими школярами із ЗНМ III рівня, є проблема повноцінного засвоєння синтаксичних конструкцій, як одним із факторів успішного навчання у школі.

Аналіз сучасної ситуації, яка склалась у педагогіці в зв'язку з вище зазначеним колом проблем, дозволила виявити деякі протиріччя між сучасними вимогами до рівня сформованості синтаксичних конструкцій у мовленнєвій діяльності учнів та їх недостатнім розвитком у дітей із загальним недорозвитком мовлення III рівня.

Метою нашого дослідження було вивчення специфіки формування синтаксичних конструкцій у мовленнєвій діяльності учнів 7-го року життя із ЗНМ III рівня. У дослідженні взяли участь 60 першокласників: з них із нормальним мовленнєвим розвитком – 52 школяра, та з ЗНМ (III) рівня – 8 учнів 1-х класів.

Для отримання діагностичних даних про особливості засвоєння учнями синтаксичної системи мови, використовували методику обстеження мовленнєвого розвитку, розроблену Є.Ф. Соботович. Ми також опирались на програмні вимоги до мовленнєвих умінь першокласників [4]. Ми запропонували учням самостійно скласти речення за окремими сюжетними малюнками та за серіями. При цьому звертали увагу на використання учнями елементів синтаксису, а саме: встановленням ними зв'язків між членами речення і використання засобів сполучення синтаксичних одиниць.

За результатами виконання запропонованого нами завдання ми виявили наступне: учні із ЗНМ III рівня не завжди справлялися із даним завданням. З метою виконання вправи логопед допомагає учневі із ЗНМ скласти речення за допоміжними запитаннями та встановити зв'язок слів у реченні. У 1-х класах речення для розбору добирають не дуже поширені (з 2-3 слів), де кожен член речення виражений чітко, одним словом. Наприклад: *Сонце дуже пригріло. Діти весело співали.*

(Хто?) діти;

Діти (що робили?) співали;

Співали (як?) весело.

Якщо дитина правильно відповідає на поставлені запитання або показує відповідні предмети, це означає, що вона розуміє ситуацію, виділяє окремі семантичні одиниці та розуміє синтаксичні значення. Неправильні відповіді на поставлені запитання у дітей із нормальним слухом свідчать про нерозуміння вказаних смислових зв'язків, що характерно для дітей із загальним мовним недорозвитком [1; 3].

Ще важчим завданням для учнів перших класів виявилось складання речень за опорними словами, а учні з ЗНМ III рівня це завдання не змогли виконати взагалі. Значна частина усіх дітей допускала такі помилки: аграматизми, заміни слів, пропуски слів; а діти із ЗНМ (III) рівня крім попередньо перерахованих помилок допускали такі, які порушують логіко-граматичні зв'язки між словами. Наприклад: *“Хлопчик квіти поливав маленький”*, *“Працювали саду діти”*.

Часто учні не узгоджували порядок слів у реченні, порушуючи таким чином синтаксичні структури. Наприклад: *“За зеленіє гайок річкою”*, *“Хлопчик читає книгу мама”*. Іноді учні зовсім не могли скласти речення.

Результати нашого дослідження показали, що більшість дітей із ЗНМ III рівня розуміють смисл простої ситуації, зображеної на малюнку, правильно встановлюють зв'язок слів у реченні з прямим порядком слів (Хто? Що робить?). У той же час у молодших школярів при самостійному складанні речень з опорою на наочність виникали помітні труднощі. Діти, частіше за все, називали знайомі предмети, деякі дії, використовували прості 2-х – 3-х слівні фрази.

Про труднощі даного завдання свідчать кількісні показники виконання. 80% речень характеризувалися синтаксичними порушеннями, а 20% виявились правильними.

Аналіз учнівських відповідей показав, що учням із ЗНМ III рівня, властиві труднощі використання пропущених прийменників у реченні. Так, учні із ЗНМ III рівня нерідко плутали прийменники з префіксами, нечітко диференціювали їх, часто не вміли вибрати потрібні. Наприклад: усі учні правильно вставили пропущені прийменники лише в першому реченні *“Сніг лежить __ полях ,,,*. Це можна пояснити тим, що його взяли за зразок, тобто пояснили на цьому прикладі як виконувати вправу, а по-друге, це речення було занадто простим.

В інших випадках учні вставляли прийменники, які порушують логічні зв'язки і навіть суперечать здоровому глузду: *“Стілець стоїть під диваном і ліжком,,,*. Нерідко учні вживали неадекватні прийменники, що призводило до порушень не тільки логічних, а й граматичних зв'язків між словами: *“Сестра висипала моркву від (під, за) корзина,,,*.

Аналіз результатів проведеного нами дослідження показав наявність прогалин у розвитку синтаксичних умінь першокласників із ЗНМ III рівня та частково у першокласників із нормальним мовленнєвим розвитком. Тому ми вважали за доцільне розробити і застосувати методіку корекційної роботи з формування синтаксичних умінь у дітей означеної категорії. Специфіку формування в учнів синтаксичних конструкцій та розвитку у них мовленнєвих умінь по

використанню цих конструкцій ми визначали на основі досліджень (Р.Є. Левіна, Л.Ф. Спірова, Г.А. Каше, Г.В. Чіркїна).

У даній методиці ми керувались критеріями оцінювання навчальних досягнень першокласників з рідної мови [4]. У даній навчальній програмі передбачено такі вимоги до знань і умінь учнів:

Мовленнєва діяльність (I семестр):

1. Слухання – розуміння усного мовлення (протягом року). Учень:

- визначає на слух кількість речень (2-4) у тексті;
- кількість слів у реченні (до 4 слів);
- відповідає на запитання за змістом прослуханого (*хто? що? де? коли? як?*);
- самостійно будує зв'язне висловлювання за поданим початком (ілюстрацією, серією малюнків);
- самостійно будує зв'язне висловлювання на основі прослуханого тексту або випадку з життя .

2. Післябукварний період. Учень:

- складає, записує (самостійно та з допомогою вчителя) речення за ілюстраціями, навчальною ситуацією, створеною вчителем.

Знання про мову, мовні уміння (II семестр):

1. Речення. Учень:

- визначає кількість речень у тексті (з 2-4 речень);
- інтонаційно правильно вимовляє (читає) речення, різні за метою висловлювання, відповідно оформляє їх на письмі;
- складає графічні моделі простих речень (до 5 слів), у тому числі зі службовими частинами мови;
- складає речення, які відповідають даним графічним моделям;
- уміє поставити до слів питання *хто? що? який? яка? яке? які? що робить? що роблять?*;
- доповнює речення 1-2 словами за змістом, добираючи їх самостійно або вибираючи із запропонованих у підручнику, учителем;
- відновлює деформований текст, який складається з 2-3 речень.

Проведене дослідження, присвячене проблемі формування синтаксичних конструкцій у мовленнєвій діяльності учнів перших класів із загальним недорозвитком мовлення III рівня, показало потребу узгоджуваності перспективних планів корекції мовлення, які складає учитель-логопед з навчальною програмою та календарним плануванням з мови та читання для учнів перших класів загальноосвітніх шкіл.

Результати проведеного експериментального навчання підтвердили необхідність включення у логопедичну практику роботи з учнями, що мають мовні труднощі, апробованої нами системи, яка включає один із основних напрямків – це роботу над реченням. А саме:

1. Виділення речень із тексту з наступним встановленням зв'язків слів у реченні, що входять до їх складу, за запитаннями.
2. Складання речень зі словами, що вивчаються на уроці.
3. Складання речень за опорними словами.
4. Включення одного і того самого слова в різні речення та спостереження за зміною відмінкових закінчень.
5. Вироблення вмінь правильно ставити запитання до слів у реченні.
6. Виконання вправ на правильну побудову речень з прийменниками.
7. Збагачення мовлення дітей реченнями різних граматичних конструкцій (практично).

Застосування запропонованої нами корекційної методики по формуванню синтаксичних умінь у першокласників проводилось протягом 12 навчальних тижнів на групових та індивідуальних заняттях. Змістом цих занять були наступні вправи:

1. Конструювання речень з розрізних слів.
 - а) *хмари, небо, затягнули, сірі.*
 - б) *струшує, жовтень, на землю, листячко.*
 - в) *на, горіхи, дозріли, ліщині.*

Така вправа допомагає учням співвіднести речення з окремими словами, а також закріпити поняття про те, що речення складається зі слів.

2. Поділи речення на слова.
 - а) *Одягнулися в золоті шати дерева.*
 - б) *Вкривається багрянцем клен.*
 - в) *Вертляві синички пильно оглядають кожну гілочку.*

Вправи такого характеру тренують учнів бачити межі слів та виокремлювати їх.

3. Поділ тексту на окремі речення.

а) Прочитай записане спочатку мовчки, а потім - уголос. Виділяй голосом кожне речення.

У дівчинки радість тато купив чудові черевички саме такі Оксанка і очікувала (Буквар для 1 класу).

б) Спиши. Познач початок та кінець речень. Поміркуй, який знак краще поставити в кінці першого речення. Поясни, чому.

Дана вправа вимагає поділу тексту, набраного без розділових знаків і великих літер на початку речень, на окремі речення. Це вчить дітей аналогічно сприймати текст, бачити (знаходити) у ньому логічно та інтонаційно завершені одиниці, сприяє кращому осмисленню його загального змісту.

4. Розрізнення речення за метою висловлювань.

а) Прочитай речення з відповідною інтонацією. Які вони за метою висловлювання?

Оленка намалювала гарну картину.

А ти вмієш малювати?

Петрику, позич мені олівець.

Такі вправи мають не тільки суто граматичне значення, а й мовленнєве. Вони сприяють логічному мисленню учнів із загальним недорозвитком мовлення III рівня, розвитку мовного і мовленнєвого аналізу. Виконання такої вправи дає учням змогу свідомо сприймати речення, вміти будувати синтаксичні конструкції різні за метою висловлювання та інтонацією.

Наприкінці корекційної роботи з формування учнями синтаксичних умінь ми провели повторну діагностику за результатами якої виявили покращення стану мовленнєвих умінь, щодо використання синтаксичних конструкцій першокласниками означеної категорії (таб. 1)

Отримані результати дають можливість зробити висновок про те, що корекційні заняття дозволили частково усунути неповноцінність засвоєння та застосування мовних механізмів у побудові висловлювань, що сприяло отриманню позитивного результату в усуненні загального недорозвитку мовлення III рівня. Результати подано у *табл. 1*.

Таблиця 1

Результативність корекційної методики по формуванню синтаксичних умінь у першокласників

Назва вправи	До проведення корекційних занять %	Після проведення корекційних занять %	Різниця %
Конструювання речень з різних слів	60,0	66,7	6,7
Поділ речення на слова	56,7	70	13,3
Поділ тексту на окремі речення	33,3	50,0	16,7
Виділення речень за ознаками	26,7	43,3	16,6
Усно заверши незакінчені речення	55,7	69	13,3

Дослідження проблеми формування синтаксичних структур у мовленнєвій діяльності учнів із загальним недорозвитком мовлення III рівня, представлене у цій роботі торкається проблеми вивчення шкільної успішності дітей зазначеної категорії. Отримані результати є

сходиною у вирішенні проблеми комплексного дослідження формування синтаксичних структур у мовленнєвій діяльності учнів із ЗНМ III рівня.

Список використаних джерел

1. Логопедия / под ред. Л.С. Волковой. – М.: ВЛАДОС, 2004. – 704 с.
2. Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис: в 3 т. / І.К. Білодід/. – К.: Наукова думка, 1972. – 511 с.
3. Собо́тович Е.Ф. Методика виявлення речевих порушень у дітей и діагностика их готовності к школьному обучению. – К.: ПП “Компанія “Актуальна освіта”, 1998. – 127 с.
4. Програми для середньої загальноосвітньої школи: 1 - 4 класи // Початкова школа. – № 1. – 2007. – С. 24-27.
5. Українська мова з методикою навчання в початкових класах. Інтегрований курс / за ред. А.П. Каніщенко, Г.О. Ткачук. – К.: Промінь, 2003. – 232 с.

The article analyzes the peculiarities of syntactic structures of pupils of first grade with general speech underdevelopment III level during the detailed examination in secondary school.

Keywords: syntactic structure, the general underdevelopment of speech, impaired comprehension.

Отримано 29.9.2011